

wisten, wat het zeggen wil, niet tegen te spreken als iets bevolen wordt, dan zou men in het maatschappelijk leven de beste resultaten terugvinden."

Ook als middel tot toenadering tusschen de verschillende standen der maatschappij achtte de heer Wertheim de invoering van den persoonlijken dienstplicht zeer noodig.

Over het denkbeeld van een algemeene ontwapening der Europeesche Staten uitte hij zich als volgt:

„Een algemeene ontwapening zou in mijn oogen niet langer duren dan het onderling vertrouwen en dat zou geschokt worden bij iedere daad waarbij eigenbelang te pas komt. En er doet zich nog een eigenaardige vraag voor: Wat zou men met de vrijkomende arbeidskrachten verrichten, waar thans reeds zoo velen werkloos zijn?"

En over eene gegarandeerde neutraliteit van Nederland:

„Een gegarandeerde neutraliteit is eigenlijk datgene wat wij *implicite* nu hebben. Ik geloof dat wij daarom reeds als neutraal zullen worden beschouwd omdat onze geographische ligging meebrengt dat wij aan de oorlogvoerende partijen als neutrale staat nuttig kunnen zijn, wat wij ophouden te zijn wanneer wij gedwongen worden in de Europeesche verwickelingen mee te doen.

„Maar daarvoor is het dan ook noodig dat wij datgene wat onze feitelijke neutraliteit is, op een gegeven oogenblik weten te handhaven. Toen België aan de grenzen van Luxemburg, en Zwitserland aan de Fransche grens, de overtrekkende Fransche militairen wisten te ontwapenen en hen daardoor aan den strijd onttrokken, hadden ze de sympathie van Europa en waren ze gevrijwaard voor het misbruik dat een van de belanghebbende partijen anders van hun zwakte had kunnen maken.

„Een bepaalde garantie van onze neutraliteit door de Mogendheden acht ik daarom minder gewenscht omdat ik vermoed dat daaraan zekere voorwaarden zouden worden verbonden (omtrent legersterkte, vestingen aan de grenzen enzovoort) die drukkend zouden zijn. Maar ik geloof bovendien dat het denkbeeld om bij het oorlogvoeren zoo min mogelijk partijen in de quaestie te betrekken, zoozeer veld heeft gewonnen, dat men een volk zal eerbiedigen, dat in staat is om elk geweld te keeren dat door den oorlog onwillekeurig op zijn grondgebied wordt veroorzaakt.

„Maar ook hier geldt het gezegde dat, als men den vrede wil, men zich tot den oorlog moet wapenen en dat wij op het denkbeeld van ons goed recht alleen niet mogen vertrouwen."

— „Nu heb ik nog een vraag die betrekking heeft op ons vorig onderhoud. We hebben toen onder anderen over het onderwijs gesproken... Hebt u gelezen wat A. H. Gerhard onlangs over het openbaar onderwijs in *De Dageraad* heeft geschreven?... Trouwens, dat gedeelte waar het mij om te doen is kan ik met een paar woorden duidelijk maken: Hij betoogde dat de openbare school vroeger, bij haar oprichting, met haar „christelijke en maatschappelijke deugden" wel paste in de maatschappij, maar dat sedert dien, na de opkomst der atheïstisch-materialistische richting, de openbare school aan de maatschappij is ontgroeid... of eigenlijk de maatschappij aan de openbare school."